

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Охріменко В. Ономато́пєя як об'єкт вивчення фоносемантики. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Філологічні науки*. 2015. Вип. 138. С. 603–607.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – Київ, 2006. 716 с.
3. Miller F. Famous Quotes from NOW, VOYAGER. URL: <https://web.archive.org/web/20181013002529/http://www.tcm.com/tcmdb/title/1922/Now-Voyager/articles.html>
4. Flaubert G. Madame Bovary. URL: <https://anylang.net/ru/books/fr/gospozha-bovari/read>
5. Пітин В. М. Особливості зооморфних метафор у пареміях французької та української мов. *Молодий вечний*. 2019. № 4.2(68.2). С. 179.

УДК 81'37'38:81'373.47]:821.161.2Гуц.09-32

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА ОСНОВІ ОПОВІДАННЯ ЄВГЕНА ГУЦАЛА «ДЕНИСКО І ВІДЬМА»)

І. Р. Філімончук, О. В. Антонюк

Анотація. У статті здійснено аналіз семантико-стилістичних особливостей емоційно-експресивної лексики в оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма»; проведено фіксацію та систематизацію відповідного мовного матеріалу; здійснено семантико-стилістичну характеристику виявленої емоційно-експресивної лексики; описано основні функції, виконувані експресивами у художньому тексті; доведено, що емоційно-експресивна лексика виступає концептуальним складником художнього мовомислення Євгена Гуцала та потужним інструментом впливу на читача.

Ключові слова: емоційно-експресивна лексика, емоційність, експресивність, художнє мовомислення.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. У сучасній лінгвістиці в аспекті антропоцентричної парадигми науковці все більше акцентують на дослідженні емоційно-експресивної лексики та особливостях її використання в різностильових текстах, оскільки саме в таких мовних одиницях акумулюється інформація про внутрішній світ індивіда, його почуттєво-емоційний стан, переживання. Емоційна лексика характеризує ситуацію спілкування, соціальні відносини, психічний стан мовців [1, с. 171]. Як справедливо підкреслює В. Юносова [2], емоції супроводжують будь-які прояви життєдіяльності людини й виявляються на всіх рівнях мови, кожен із яких має свою систему засобів вираження. Натомість через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата, бо експресивність розуміється як властивість мовної одиниці посилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови [1, с. 170]. У цьому контексті вважаємо актуальним дослідження емоційно-експресивної лексики у творах Євгена Гуцала, а саме у малій прозі – оповіданнях для дітей, де слова з емоційною та експресивною семантикою є домінантним інструментом впливу на читача, сприяють акцентуації його уваги та прищепленню любові до рідного слова.

Аналізований пласт лексики був предметом наукових зацікавлень багатьох дослідників, а саме С. Єрмоленко, В. Ільїна, М. Кочергана, Л. Пустовіт, А. Мойсієнка, Н. Бойко, А. Коваль, С. Помирчої, Г. Кузенко, О. Селіванової, Л. Ставицької, В. Чабаненка, В. Юносової, О. Ковалюк, Л. Підкуймухи, П. Селігея, Т. Хомич, Г. Дядюри та багатьох інших.

Зокрема в сучасних наукових студіях порушується низка важливих питань, пов'язаних з особливостями функціонування емоційно-експресивної лексики у різних за стилем текстах. Так, П. Селігей досліджує внутрішню форму назв емоцій в українській мові. Автор стверджує, що більшість таких назв мотивується не випадково, а відповідно до усталених метонімічних механізмів та наявних у мові образів-мотиваторів, які до певної міри диктують, зумовлюють цей вибір [3, с. 32].

Л. Підкуймуха присвячує свою розвідку функціонуванню емоційно-експресивної лексики в пісенних текстах популярних сучасних музичних гуртів. Дослідниця доходить висновку, що така лексика в текстах пісень відіграє надзвичайно важливу роль, а саме вона слугує засобом передачі різних відтінків почуття, думки, ставлення до зображуваної дійсності тощо [4, с. 72].

Н. Бойко, розглядаючи функції експресивних лексичних одиниць у художньому тексті, характеризує їх як стилетвірні компоненти, репрезентовані системою тропеїчних та фігуральних засобів на парадигматичному й синтагматичному рівнях. Авторка наголошує, що у межах різнорівневих виражально-зображальних засобів передусім привертають увагу лексико-семантичні експресиви, що беруть участь у формуванні змістової структури тексту, слугують засобами увиразнення, посилення емотивно-оцінного потенціалу нейтральних лексичних одиниць і належать до стилетвірних компонентів художніх просторів [5, с. 7]. У ще одній розвідці [6], присвяченій вивченню основних типів лексичної експресивності, дослідниця виділяє чотири типи таких лексичних одиниць: 1) експресиви з узуальними первинними значеннями; 2) експресиви з узуальними похідними значеннями; 3) експресиви з оказіональними (контекстуальними) значеннями; 4) слова зі стилістично зумовленим експресивним забарвленням.

У монографії авторства Н. Бойко та Т. Хомич, присвяченій вивченню експресивної семантики [7], запропоновано характеристику засобів і способів мотивування експресивної семантики лексичних одиниць на формальному й значеннєвому рівнях; досліджено механізми формування експресивної семантики лексичних одиниць; з'ясовано залежність значеннєвого плану експресивного слова від художнього контексту.

С. Помирча, порушуючи питання застосування експресивної лексики в сучасній українській літературній мові, виокремлює критерії розрізнення нейтральних та експресивних лексичних одиниць на семантичному рівні (домінантна функція слова, специфіка семантичної структури, відсутність / наявність формальних показників експресивності та ін.). Авторка наголошує, що експресивна лексика є характерною для художнього мовлення, оскільки образність, емоційне забарвлення певних категорій слів є однією з неодмінних умов глибокого впливу на співрозмовника [8, с. 131].

О. Ковалюк у дисертаційній праці вперше здійснює системний аналіз іменників, прикметників, дієслів на позначення емоцій та емоційних станів людини, досліджує семантичну еволюцію та функціонально-стилістичні особливості лексем, що побутують у староукраїнських рукописних і друкованих писемних пам'яток XIV–XVI ст. [9].

У роботі В. Юносової [2] проаналізовано емоційно-експресивну лексику української мови, яка є важливим складником системи виражально-зображальних засобів художніх текстів. Так, детально схарактеризовано експресиви на позначення назв осіб на матеріалі роману сучасної письменниці Люко Дашвар; виділено семантичні групи емоційно-експресивної лексики на позначення осіб за їхніми зовнішніми ознаками та внутрішніми якостями, рисами характеру, суспільним становищем, родинними зв'язками тощо. Отже, важливо зазначити, що матеріал попередніх розвідок створює для нас вагоме підґрунтя для аналізу експресивів, що функціонують у художніх текстах Євгена Гуцала.

Мета нашої розвідки – дослідити семантико-стилістичні особливості емоційно-експресивної лексики, виявленої в оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма». **Об'єктом** дослідження є оповідання для дітей Євгена Гуцала «Дениско і відьма». **За предмет дослідження** ми визначили особливості функціонування емоційно-експресивної лексики в оповіданні «Дениско і відьма».

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що однозначного визначення емоційної та експресивної лексики досі не існує. Скажімо, дослідниця К. Рибаківа під емоційною розуміє таку лексику, яка безпосередньо або у певному контексті виражає емоції, почуття, настрої, суб'єктивне ставлення мовця до об'єктів навколишнього світу. Авторка розрізняє емотивну та експресивну лексику, оскільки «емотивна лексика передає різноманітні психічні стани людини, водночас експресивна лексика більш виражає емоційне ставлення мовця до предмета розмови і іноді має за мету емотивний вплив на адресата» [10, с. 93], та наголошує, що клас емоційно-експресивної лексики є найбільш динамічним з погляду часових меж, національних, політичних, соціальних впливів.

Відомий дослідник В. Чабаненко слушно зауважує, що емоційне й експресивне у мові перебуває у зв'язку не взаємозамінності, а співвіднесеності, тому ототожнювати ці поняття не можна, оскільки все, що існує в мові для вираження й викликання емоцій, є експресивним (набирає експресивної форми), але не всяка мовна (мовленнєва) виразність передбачає емоційну реакцію. Експресивністю можуть характеризуватися прояви як емоційного, так і суто інтелек-

туального і вольового. Отже, експресивність, як лінгвостилістичне, явище значно ширша від емоційності: емоційність – це один із різновидів, найважливіший складник експресивності [11, с. 143].

А. Коваль висловлює подібну думку і кваліфікує емоційно-експресивну лексику як таку, що постає виразником сили вияву почуттів, переживань, бо завжди містить оцінний компонент. Експресія може проявлятися в значенні окремих слів та створюватися контекстуально. Емоційність полягає в нашаруванні на первинне значення слова вторинних, які є носіями ставлення мовця до висловленого. Кожній людині властиво організовувати та супроводжувати своє мовлення емоціями, які виражають позитивне або негативне ставлення до того, про що йдеться. Емоційність завжди має певну силу та виразність, тобто вона є експресивною [12, с. 98].

Варто підкреслити, що для емоційно-експресивних слів, які побутують у мові художніх творів, характерне розширення конотативної семантики та набуття додаткових відтінків значень, які не притаманні їм поза художнім контекстом. Така особливість пояснюється впливом на семантику лексеми, вжитої в художньому творі, її образності.

Проаналізувавши всі вищенаведені міркування, можемо резюмувати, що емоційно-експресивна лексика є стилістично забарвленою, для неї характерна наявність у семантиці додаткових конотативних значень та емоційних відтінків, засобом вираження яких слугує експресія. Емоційно-експресивні слова в художньому мовленні набувають додаткових відтінків значення, які не існують у них поза межами художнього твору. Конотативна семантика емоційно-експресивних лексем у мові літературних художніх творів формується та актуалізується внаслідок добору вербального контекстуального оточення, особливостей поєднання слів, загальної тональності викладу, образних засобів, авторської манери оповіді. Тобто емоційно-експресивне забарвлення слова визначається контекстом, у якому воно вживається. Важливо також зауважити, що емоційно-експресивні слова здатні передавати більший обсяг семантично значущої інформації, порівняно зі стилістично нейтральними лексемами, що пояснюється своєрідністю їх семантики та образністю.

Н. Бойко класифікує емоційно-експресивну лексику, що функціонує в мовленні художніх творів, за трьома ознаками: а) слова, емоційність, експресивність, оцінність та почуттєвість у яких закладена в первинній (прямій, основній, номінативній) семантиці, тобто йдеться про інгерентну (внутрішню) емоційність та експресивність. До цієї групи можна відносити слова *ледацюга, фіфа, мацанура* та ін.; б) слова, у яких додаткові конотативні відтінки значень реалізуються в певному контексті. Такі значення є вторинними, похідними, зазвичай вони реалізуються в процесі переносного вживання (наприклад, у метафоричних конструкціях) та функціонують виключно в певному контекстуальному оточенні (*зіркою* іменують видатну, прославлену людину, *ангелом* – красиву, добру, лагідну). Емоційно-експресивна лексика цієї групи також кваліфікується як інгерентна, оскільки її переносні значення відображаються у словниках та закріплюються в системі мови узуально, як один із лексико-семантичних варіантів функціонування багатозначного слова; в) слова, які в контексті художнього твору реалізують значення, що не закріплені в словниках та не представлені в лексико-семантичних варіантах. Така емоційно-експресивна лексика є носієм образно-асоціативних сем, що реалізуються тільки в межах певного контексту, тобто йдеться про оказіональну, індивідуально-авторську емоційно-експресивну лексику, яка є результатом авторського суб'єктивного бачення, оцінки й відтворення світової картини, тобто йдеться про адгерентну експресивність [6, с. 50].

Зокрема, в оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма» зафіксована емоційно-експресивна лексика з первинною емоційно-експресивною семантикою, контекстуальна та індивідуально-авторська емоційно-експресивна лексика.

Лексика з первинною емоційно-експресивною семантикою є транслятором певних емоцій, почуттів, станів, а саме:

– **цікавість, спостережливість:** *Дениско слухав уважно, їв коржі з маком, і так йому таємниче й добре почувалося в бабиній хаті, наче він прийшов у зовсім інший світ і дивився на все в тому іншому світі широко розплющеними очима й слухав усе там добре нашіорошеними вухами; Денискові кортіло, аби ще розповідали щось...* [13, с. 12–13];

- **щастя, радість, веселість:** *Дениско радісно лементував, намагаючись перекричати гуркіт трактора* [13, с. 16];
  - **сором'язливість:** *Застидався, еге ж? Значить, буде з тебе толк, якщо стидаєшся* [13, с. 6];
  - **страх:** *Спершу Дениско боявся зазирати туди, та тому, що домовик поводився сумирно, хлопець похоробрішав* [13, с. 6]; *Її радість була така одноманітна, протяжно-нудна, що Денискові ставало тоскно й лячно* [13, с. 7]; *Якби ж хоч і справді щось було там, то можна боятися, а так...* [13, с. 13]; *Здогадався, але не вивільнився від страху. Тільки, скочивши на рівні, взявся щодуху тікати від нього* [13, с. 15]; – *Й не боїтесь?* – *Дениско це. – А чого боятись?* – *Федір построгішав. – Ми ж трактористи* [13, с. 12];
  - **жаль, туга, співчуття:** *Проте відьма й далі тужила в димарі* [13, с. 8]; *І щось болісно стислося в Денискових грудях, занило там...* [13, с. 15]; *Зрештою, розпачливий крик вирвався з його горла, й Дениско пробудився від свого крику* [13, с. 25].
  - **вдячність:** – *Домовику дякуйте, а не мені, – трохи наче аж ніяковіючи, відказувала мати* [13, с. 10]; *То ж дякували віддалік од штандарів, міг і не почути, тим більше, що вже підстаркуватий, що вже на одне чи й на двоє вух недочуває* [13, с. 11]; – *Домовиче-домовиче, тобі велике-превелике спасибі за обід!* [13, с. 11];
  - **серйозність, уважність:** *Обличчя їхні при цьому зоставалися серйозні й уважні* [13, с. 11];
  - **товариськість:** *Денискові кортіло, аби ще розповідали щось (бо хоч страшнувало, зате цікаво), але трактористи дружньо повиходили з хати, дружньо подалися з обійстя* [13, с. 12–13];
  - **доброта:** *Домовик у них був сердечний* [13, с. 6]; *Дениско потім довго роздумував: а добрий домовик знає про ту їхню подяку чи ні?* [13, с. 10];
  - **хитрість:** *А коза хитрувало раз у раз поглядала на Дениска* [13, с. 16].
- Для реалізації в словах емоційно-експресивної семантики в умовах певного контекстуального оточення Євген Гуцало вдається до використання різних фігур мови, шарів лексики, фразеологізмів, словотворчих засобів. Лексика, яка у своєму первинному значенні не містить емоційно-експресивної семантики, а набуває її в межах певного контексту, продукується Євгеном Гуцалом різними способами, серед яких:
- суфікси зі зменшено-пестливим значенням (демініутиви): *І щось болісно стислося в Денискових грудях, занило там...* [13, с. 15]; *Зрештою, розпачливий крик вирвався з його горла, й Дениско пробудився від свого крику* [13, с. 25];
  - суфікси зі збільшено-згрубілим значенням (аугментативи): *Домовик наш ледацюгою став, бо за корову не дбає – от і здулась* [13, с. 6];
  - метафори та порівняння: *Балочка зосталась позаду, й душа Денискова наче з страшного полону благополучно вибралась* [13, с. 15];
  - використання емоційних синонімів до стилістично нейтральних слів: – *Пий удома, коли вже такий п'яниця, тільки по компаніях не шляйся, бо геть зіп'єшся, ні на що не схожий будеш* [13, с. 7] (шлятися – ходити туди-сюди, з місця на місце (перев. без мети, без діла) [14, с. 493]);
  - вживання фразеологізмів: – *Й що тебе тягне туди? Капарів би вдома, а то вієшся під три вітри...* [14, с. 21] (під три вітри (те саме, що на всі чотири вітри) – куди-завгодно, куди захочеться [15, с. 112]); *Хіба Дениско міг не згодитися, коли оцей Кіт йому так подобався, що він із нього й погляду не зводив би?* [13, с. 10] (не зводити погляду – пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити, спостерігати за кимось, чимось [15, с. 260]); *Був би ти винуват – і вигнала б тебе мати під три чорти!* [13, с. 7] (під три чорти – геть, куди-завгодно з відтінком грубості [15, с. 771]);
  - повтори: *Поволеньки-поволеньки, крутячи на всі боки головою, тремтячи тілом, він таки рушає вперед* [13, с. 13]; *Дениско йде за городи, а потім балочкою, балочкою, балочкою, беручи праворуч, виходить до гайка* [13, с. 56];
  - метафори: *А очі наче ще глибше позападали, виглядають із жовтих провалів метушливими ховрашками* [13, с. 19]; *Але як ти зупинишся, коли поле само біжить тобі назустріч,*

кожна квітка біжить, кожен будяк, а вже он і бабине село замріло на горбку, й горбок той швиденько взявся бігти назустріч Денискові, й на ньому виростили тополі, верби, хати білі... [13, с. 16];

– вигуки: *Йй-богу, це до нашого домовика внадилась відьма якась, коверзує в димарі* [13, с. 7].

Оказіональна емоційно-експресивна лексика у творах Євгена Гуцала для дітей представлена словами, які в контексті його творів реалізують значення, що не закріплені в жодних словниках та не репрезентуються лексико-семантичними варіантами. Така емоційно-експресивна лексика кваліфікується як адгерентна. Підтримуємо думку, що найдоречнішими репрезентантами адгерентної емоційно-експресивної лексики є символи, зокрема й індивідуально-авторські, які реалізують свій семантичний потенціал лише в конкретних контекстуальних умовах. В оповіданні письменника «Дениско і відьма» адгерентна лексика закладена вже у самій назві. Йдеться про лексему «відьма», що є потужним та багатогранним символом. Відьма є яскравою представницею української демонології, яка символізує абстрактне зло, смертоносну виразку, навіть смерть. У творах Євгена Гуцала відьма постає символом злої та страшної істоти, якою лякають людей. Люди вірили, що відьми живуть поряд зі звичайними людьми: *Прислухався, як у димарі тонесенько висвистує чи то вітер, чи то відьма од радості завиває* [13, с. 7]; *Проте відьма й далі тужила в димарі. Може, скликала з темної ночі всіх своїх подруг? Може, кликала і не могла докликатися домовика із штандарів? Голос її то затихав, наче його видувало вітром із комина, то шарудів, наче щось перегортало суху соломку, а то журливо сотався й сотався, що Дениско затуляв пальцями вуха. Він часто подумки просив, аби відьма йшла з їхньої хати й дала йому трохи поспати, бо так він геть із сили виб'ється. Вона ж, либонь, внадилася до них норавлива, бо так ні разу й не послухала* [13, с. 8].

Ще одним представником міфологічного та демонічного світу в оповіданні є домовик, який вважається хатнім божеством, що опікується життям родини, яка живе в одній хаті. Євген Гуцало змальовує цей образ як оберіг сім'ї від злих сил, а також лінивства, безвідповідальності, як божество, яке необхідно задобрювати: – *Домовиче, домовиче, я тобі їсти приніс* [13, с. 22]; *Домовик наш ледацюгою став, бо за корову не дбає – от і здулась. Вранці Дениско, заглядаючи в штандари, казав: – І хочеться ж тобі, щоб лаяла мати? Га? Будеш волочитись, то ногу десь переб'ють ломакою, а хіба каліка потрібен комусь?* [13, с. 6]. Відьма виступає антиподом домовика, оскільки домовик добрий, а відьма – зла, що репрезентується через мовні засоби: – *Домовиче, домовиче, я тобі їсти приніс. Ось тобі хліб, ось тобі сало, ось тобі цибулина – їж та здоровий будь, нашу хату стережи. А якщо ти справді-таки наш домовик, а якщо ти за нашим хазайством дивишся, то зроби так, щоб відьма до нас не приходила, і в комині не товклася, бо я ту відьму боюся, а тебе ні, ти добрий* [13, с. 22].

До символів-демонологізмів належить і нечиста сила, тобто якась абстрактна істота (відьма, чорт, диявол), яка може заподіяти людині зло. В оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма» нечиста сила символізує страх, переляк, небезпеку: – *Чи за тобою нечиста сила гониться, га?* [13, с. 26].

Отже, емоційно-експресивна лексика відзначається високою частотністю та продуктивністю в оповіданні Євгена Гуцала «Дениско і відьма». Автор широко послуговується словами, емоційність та експресивність яких закладена у їх первинній семантиці або зумовлена контекстуально. Використання таких слів сприяє максимальному впливу на юного читача, формуванню його мовних смаків та любові до художнього слова.

Abstract. The article analyzes the semantic and stylistic features of emotional and expressive vocabulary in the story of Yevgeny Gutsal «Denisko and the Witch»; the corresponding language material was fixed and systematized; a semantic and stylistic characteristic of the identified emotional and expressive vocabulary was carried out; describes the main functions performed by expressives in the artistic text; it is proved that emotional and expressive vocabulary is a conceptual component of the artistic thought of Eugene Gutsal and a powerful tool for influencing the reader.

Keywords: emotional-expressive vocabulary, emotionality, expressiveness, artistic thought.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Українська мова: енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

2. Юносова В. О. Емоційно-експресивна лексика на позначення назв осіб у романі Люко Дашвар «РАЙ.центр». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 34(73). № 1. Ч. 1. 2023. С. 98–105.
3. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові. *Мовознавство*. 2001. № 1. С. 24–33.
4. Підкуймуха Л. М. Стилiстичний потенціал емоційно-експресивної лексики в пісенних текстах сучасних українських гуртів. *Мовознавчі студії*. 2011. Вип. 43. С. 69–72.
5. Бойко Н. І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2014. Вип. 11. С. 7–10.
6. Бойко Н. І. Семантична основа лексичної експресивності. *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 4. Луцьк, 2016. С. 39–54.
7. Бойко Н. І., Хомич Т. Л. Експресивна семантика: дискурсивна інтерпретація: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 200 с.
8. Помирча С. В. Експресивна лексика як особливе та специфічне явище української літературної мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 129–131.
9. Ковалюк О. К. Лексика на позначення емоцій та емоційних станів людини в українській мові XIV–XVI століть: дис. ... канд. філол. наук / Національний авіаційний університет, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. Київ, 2020. 278 с.
10. Рibaкова К. А. Емотивно-експресивна лексика у складі образу Вікторіанської Англії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 42. Т. 2. С. 92–97.
11. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.
12. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ: Наукова думка, 1978. 260 с.
13. Гуцало Є. П. Дениско. Київ: Вид-во дитячої літератури «Веселка», 1973. 141 с.
14. Словник української мови: в 11 томах. Т. 11. 1980. 699 с.
15. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с.